

УДК: 35.721

С. П. Санченко - здобувач кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м. Київ.

ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ МОДЕЛЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВ

Статтю присвячено дослідженню процесу трансформації моделей соціальної політики в умовах суспільних трансформацій сучасних суспільств. Визначено фактори, які впливають на даний процес, а також характер та особливості трансформації моделей соціальної політики.

Ключові слова: соціальна політика, моделі соціальної політики, інституціоналізація соціальної політики, глобалізація, політичні трансформації.

ПРОБЛЕМЫ ТРАНСФОРМАЦИИ МОДЕЛЕЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В УСЛОВИЯХ ОБЩЕСТВЕННЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ СОВРЕМЕННЫХ ОБЩЕСТВ

Статья посвящена исследованию трансформации моделей социальной политики в условиях общественных трансформаций современных обществ. Определены факторы, влияющие на данный процесс, а также характер и особенности трансформации моделей социальной политики.

Ключевые слова: социальная политика, модели социальной политики, институционализация социальной политики, глобализация, политические трансформации.

PROBLEMS OF TRANSFORMATIONS OF MODELS OF SOCIAL POLICY IN TERMS OF SOCIAL TRANSFORMATIONS OF MODERN SOCIETIES

The article deals with the transformation of models of social policy in terms of social transformations of modern societies. The factors are revealed that influence this process, as well as the nature and features of transformation of social policy models.

Keywords: social policy, social policy models, institutionalization of social policy, globalization, political transformations.

Феномен «соціальна політика», а понад усе, проблему суспільної трансформації різних моделей такої політики варто розпочинати з дихотомії: «політика – соціальна політика». Найперше вкажемо на те, що з усіх визначень поняття «політика» ми беремо за основу ті, які, власне, пояснюють політику як «систему принципів і норм регулювання життя суспільства загалом, соціальних груп та індивідуумів» [8, с. 585]. До цього словникового визначення додамо і те, що політика покликана максимально повно, об'ємно врегулювати взаємовідносини між людьми, малими і великими групами у суспільстві. З усіх «політик», на які «розпадається» цілісна політика як феномен, найближче до вирішення цих питань знаходиться соціальна політика. «Соціальна політика, – пише О. О. Яременко, – є центральною ланкою державної політики, в якій знаходять своє відображення досягнення економіки і духовної культури (науки, освіти, охорони здоров'я тощо), до того ж саме в соціальній сфері формуються соціальні ресурси для проведення ефективної економічної і духовно-культурної політики» [13, с. 9].

З усіх визначень поняття «соціальна політика» виділимо те, що дав російський політолог В. І. Даниленко. В широкому сенсі розуміння він вбачає в цьому феномені «сукупність положень, процес владнання конфлікту і знаходження взаємодопустимого рішення, а також прийняття рішення і проведення заходів в області соціальних гарантій» [2, с. 831]. Останнє – соціальні гарантії – значною мірою є базовим фактором для створення правової, соціальної держави взагалі.

Суспільне визначення і пріоритетний статус соціальної політики з-поміж «інших політик», про що пишуть багато вчених, обумовлюється, в першу чергу, тим, що така політика безпосередньо пов'язана з правами людини і необхідністю їх забезпечити. «Соціальні права, – пише російський дослідник Н. Бондарь, – це можливості, що випливають із самої людської природи щодо отримання

елементарних, найбільш важливих пілг та умов безпечного, гідного та вільного існування особистості в суспільстві і державі» [1, с. 35].

Реальним є питання: від чого залежить характер і особливості соціальної політики. Соціальна політика в конкретній державі є такою, якою є державна політика, які соціально-економічні відносини в ній сформувалися. Так, характеризуючи соціальну політику у колишньому СРСР, українська дослідниця В. Довженко доречно пише, – цитуючи Ю. І. Павленка (див. Трансформація суспільства і проблеми соціальної політики. – К., 1997): «Соціально-економічні відносини в Україні (і в цілому у колишньому СРСР) базувалися на: централізації ресурсів і повноважень; плановому характері виробництва і розподілу; жорсткій регламентації всіх сфер соціально-економічного життя; пріоритеті адміністративного регулювання над правовим [4, с. 3]. Це, однак, зовсім не означає, що тоді соціальна політика в СРСР була негативною і, навіть, малоефективною. Скоріше всього маємо брати до уваги, що така політика сповна була похідною від існуючого політичного режиму, а певна «зрівнялівка», адресність щодо окремих соціальних груп у суспільстві давала можливість зберігати велику «комуністичну» державу від можливих достатньо гострих конфліктів, протистоянь тощо. Між тим, у багатьох країнах і нині така патерналістська, державна соціальна політика є і вдало функціонує.

Посилаючись на вище викладене, підкреслимо також роль саме ідеологічних чинників в формуванні і практичній реалізації як соціальної політики в цілому, так і безпосередньо політики в частині соціального захисту громадян. Доречними в цьому плані є висловлювання, зокрема, українського політика М. Кравчука, який вважає, що суспільства, позбавлені ідеологічного стрижня, це безперспективні суспільства взагалі [6]. Відмова від ідеології у державному будівництві, функціонуванні держави веде до втрати і ідеологічного механізму соціального захисту, тобто до втрати, як ми вважаємо, загальноприйнятних норм і правил не лише співжиття, але й духовності, моралі. Серед українських фахівців вплив ідеології на розвиток системи соціального захисту найбільш детально розробила у своїй кандидатській дисертації В. Деріга [3]. На її думку, найважливішими в плані формування соціального захисту є неконсервативні, неоліберальні та соціал-демократичні ідеологічні теорії і концепції. Авторка доречно підкреслює і те, що саме деполітизація соціальної політики робить її безадресною, безперспективною.

Соціальна політика за будь-яких її моделей обов'язково має фінансуватися. І фінансуватися найперше шляхом використання державних механізмів. Закономірність проглядається проста: чим більшим є валовий внутрішній продукт, що виробляється в країні, спільними зусиллями усіх громадян, тим більші відрахування є можливість зробити для соціальних потреб і допомог громадян. Існують навіть певні мінімуми, які можна тут допускати. Так, за даними МОП у розвинутих країнах Заходу на початок 80-х років мало місце відрахування на проблеми соціального характеру 20-30 % валового національного продукту. В ряді країн Східної Європи квоти на соціальні відрахування за критеріями МОП нині становлять приблизно чверть від середнього рівня відрахувань західних націй, а у країнах, що розвиваються, вони складають лише 5 % суспільного продукту [2, с. 131].

Безпосередньо проблемам інституціалізації соціальної політики у суспільстві присвячені роботи таких зарубіжних вчених як Т. Ганслі, Ф. Дей, Б. Джонссон, П. Спікер, російських – Г. Осадча, С. Смірнова, С. Тетерський, українських – О. Бермічевська, Н. Борецька, Б. Гаєвський, В. Жмира, Е. Лібанова, О. Палій, Т. Семігіна, О. Скоморохова, В. Скуратівський, А. Ягодка та ін.

Безпосередньо класифікація моделей соціальної політики є предметом уваги В. Джорджа, Р. Уїлдінга, У. Лоренца, Р. Мішри, Ф. Уільямса, а в Україні – Н. Балабанова, Е. Гансова, М. Головатого, В. Жукова, О. Новакової, В. Пилипенко та ін.

Зазначимо, що за усієї розмаїтості схарактеризованих моделей соціальної політики, більшість з них ґрунтуються все ж переважно на ідеологічних та ціннісних засадах, властивих системам соціального захисту окремих країн. Можна виділити такі, найбільш характерні і поширені моделі соціальної політики, як:

– класична (антиколективістська) модель. Її ще називають умовно-ліберальною. Фінансування основних соціальних програм за такою моделлю здійснюється головним чином за рахунок загальних державних податків, які збираються в країні. Нині така політика, наприклад, в Англії об'єднує як наслідки тетчерівської політики впровадження ринкових відносин у соціальній сфері, так і спроби лейбористського уряду щодо поступового переходу до універсальності в окремих соціальних програмах;

– корпоративістська модель (Німеччина) О. Бісмарка. Головним чином пов'язана з різноманітними формами соціального страхування, яке називають солідарним соціальним страхуванням. До

корпоративістської моделі відносять також моделі соціальної політики Іспанії, Мексики, Бразилії, навіть Японії;

– класична скандинавська модель (Швеція). Вона передбачає найактивнішу роль держави у соціальному забезпеченні, наданні різноманітних соціальних послуг і реалізації політики зайнятості;

– ліберальна модель (або «ультраліберальна») (США). Це своєрідна залишкова модель, коли держава надає громадянам лише мінімальну допомогу в облаштуванні їх життя. Тут немає уніфікованої системи соціального захисту громадян, існує велике розмаїття соціальних програм, починаючи з федеральних. Однак, державне стимулювання цього процесу є яскраво вираженим. До такого державного патерналізму логічно додаються і різноманітні громадські ініціативи, реальний вплив громадського суспільства тощо.

В умовах глобалізації, особливо на початку ХХІ століття перераховані та інші моделі соціальної політики стали зазнавати і певної ерозії, великих змін, однак, ліберальні, неоліберальні тенденції в таких змінах все ж домінують в багатьох країнах. Демографічні, фінансові фактори в моделях соціальної політики все більше даються взнаки в ситуації великої соціально-демографічної диференціації суспільств. Основою ж такої політики були і залишаються численні і різноманітні соціальні програми, різні форми соціального страхування, захист груп ризику тощо.

Далі. Основними суб'єктами соціальної політики завжди є: людина, держава, суспільство, соціальні спільноти та інститути громадянського суспільства, політичні партії, громадські організації, об'єднання, асоціації громадян, різноманітні колективи, фонди і т. ін. Формально, сконцентровано, можна говорити про два вирішальних суб'єкти соціальної політики: а) держава; б) громадянське суспільство. Останнє в широкому сенсі залежить від ступеню демократизації влади і суспільних відносин. Роль таких суб'єктів потребує окремого спеціального розгляду.

Соціальна політика неодмінно пов'язана з певними гарантіями для громадян. Надання цих гарантій і обумовлюють той соціальний захист, який отримує людина з будь-яких джерел в країні, починаючи з держави. Про це пишуть численні зарубіжні та вітчизняні фахівці, зокрема, Р. Арон, В. Бабкін, В. Ворона, Д. Гелбрайт, Є. Головаха, Л. Козер, І. Мигович, Т. Парсонс, Ю. Римаренко, Г. Спенсер, К. Тоффлер, М. Хайдеггер, Т. Шанін та ін.

Щодо суто соціально-захисного контексту соціальної політики, то основоположними для цього аспекту є праці Г. Бернгарда, С. Біляцького, А. Крупника, І. Миговича, В. Полтавця, Б. Шапіро та ін., а найбільш показовою в цьому плані, на нашу думку, є дисертаційна робота українського вченого А. С. Крупника на тему «Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики за умов трансформації українського суспільства» (Одеса, 2002). Автор вдало виокремлює соціальну політику як «складову» державної політики взагалі.

Зазначимо, що поняття «соціальний захист», як і поняття «соціальне забезпечення», – досить нове, воно з'явилося лише у другій половині ХХ ст. і поступово стало застосовуватися у багатьох міжнародних правових актах. Так, у Хартії основних прав трудящих Співтовариств (Європейський Союз, 1989 р. ст. 10) право на соціальний захист формулюється у такий спосіб: «Відповідно до національних нормативних положень кожний працівник в країнах ЄС має право на достатній соціальний захист і залежно від свого статусу і розміру підприємства, на якому він працює, користується відповідними соціальними благами. Особи, які не можуть увійти або знову вступити на ринок праці і не мають засобів для існування, повинні отримувати достатню соціальну допомогу з урахуванням особистих обставин» [12]. Як бачимо, поєднання спільного і особистісного є надто виразним у поясненні механізму «соціального захисту».

Звідси, як мінімум декілька особливостей такої політики: а) загальне право людини на соціальний захист; б) можливість користуватися лише наявними (реальними) благами; в) диференціація соціальної допомоги людині в залежності від її реальних потреб. Тобто, соціальний захист може бути лише таким, яким є конкретне суспільство, рівень його соціально-економічного, духовного і т. п. розвитку.

Слід вказати на ту принципового характеру особливість, що соціальний захист і соціальна допомога – явища, однак, далеко не тотожні. Соціальний захист – більш ширше поняття, що включає в себе соціальну допомогу у різних її формах. При цьому соціальний захист включає в себе: пенсійне забезпечення та забезпечення на випадок безробіття; грошову допомогу сім'ям; різні форми соціальної допомоги і соціальних послуг.

Сучасні системи соціального захисту мають багато спільних рис а також відповідні відмінності, що пов'язані з багатьма факторами [7]. Мабуть найбільш конкретною є, особливо у європейських країнах, така система, що пов'язана із різного роду соціальним страхуванням (Австрія, Італія,

Німеччина, Нідерланди, Франція і т. ін.). На відміну від принципу соціального страхування, принцип соціального забезпечення (в тому числі і в Україні) передбачає надання соціального захисту іншим категоріям населення (державні службовці, військові, діти-сироти тощо) і фінансування таких соціальних видатків за рахунок податкових надходжень у бюджет. Тут, однак, є наступна принципова характеристика колізії: як справедливо підкреслює А. С. Крупник, «економічний підйом країни не завжди автоматично веде до зростання життєвого рівня населення» [7, с. 7]. Тобто соціальне забезпечення напряду від багатства країни не залежить. Значить, вирішальне значення має саме характер державної політики, яка обстоює політику соціальну, сам соціальний захист.

Соціальна політика держави, – нехай у різний спосіб, – але має чітко означені гуманістичні орієнтири. Так, український політолог С. Рябов зазначав, що соціальна держава – це принцип функціонування держави, відповідно до якого вона бере на себе захист соціально упродовженних і піклування про соціальну справедливість [5, с. 215]. До класичних систем соціальних гарантій при цьому відносять: страхування (за досягненням старості, хвороби, нещасних випадків), допомогу по безробіттю, а також порівняно нові системи страхування (наприклад, від ризику втрати прибутку і т. ін.).

Окремо має братися до уваги система і характер соціальних інтересів, які практично реалізують політику соціального захисту. Це: структури в органах виконавчої влади; судові органи; профспілки; різноманітні фонди; громадські організації і об'єднання тощо.

Практична реалізація моделі соціальної політики у сучасній Україні обумовлена багатьма причинами і особливостями соціального характеру, вирішальними з-поміж яких є:

- пряма і безпосередня залежність рівня соціальної забезпеченості громадян від ходу ринкових перетворень та трансформацій громадянського суспільства;
- гостра потреба адресної підтримки груп ризику, соціально вразливих груп населення;
- необхідність реалізації соціальної політики в тісному узгодженні зі світовою практикою, напрацьованим досвідом.

При цьому, завдання держави, органів влади полягає в тому, аби забезпечити максимальне стимулювання і підтримку інноваційної діяльності самих громадян, як суб'єктів соціальної політики. Тобто розробка і реалізація соціальної політики в сучасній Україні відбувається на засадах саме ліберальної моделі такої політики, з відповідними залишками, однак, тієї моделі, що функціонувала у колишньому Радянському Союзі взагалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондар Н. С. Права человека в Конституции России: трудный путь к себе / Н. С. Бондар. – Ростов-на-Дону, 1996. – 359 с.
2. Даниленко В. И. Современный политологический словарь / В. И. Даниленко. – М., NOTA BENE, 2000. – 1024 с.
3. Деріга В. В. Політологічний аналіз формування та розвитку соціального захисту: дис. на здобуття наукового ступеня канд. політичних наук: спец. 23. 00. 02 «Політичні інститути та процеси» / Віра Володимирівна Деріга; Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2007. – 221 с.
4. Довженко В. І. Проблеми формування та реалізації соціальної політики в Україні перехідного періоду: автор. дис. на здоб. наук. ступеня доктора філософії в галузі ділового адміністрування. – К., 2001. – 24 с.
5. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Знання. – 59 с.
6. Кравчук М. Ідеологія в Україні. Якою вона буде завтра? / М. Кравчук // Інформаційно-аналітичний центр ANALITIKA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://analitika.at.ua/index/0-13>.
7. Крупник А. С. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики за умов трансформації українського суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук зі спеціальності 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Андрій Семенович Крупник; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2002. – 16 с.
8. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с.
9. Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів / С. Г. Рябов. – К.: «КМАкадемія», 2001. – 256 с.

© *О. М. Соколова*

10. Семигіна Т. В. Моделі державної соціальної політики економічно розвинутих країн: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня доктора філософії в галузі політології. – К., 2003. – 19 с.
11. Скуратівський В. А. Основи соціальної політики / В. А. Скуратівський, О. М. Палій. – К.: МАУП, 2002. – 200 с.
12. Флорескул Н. Система соціального захисту населення як чинник формування соціальної держави / Н. Флорескул // Вісник КНТЕУ. – 2009. – № 2. – 401 с.
13. Хартія Співтовариства про основні соціальні права трудящих. Міжнародні організації та союзи. – Хартія від 09.12.1989 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/uapzvo.net/data63/uhr6344.htm>.
14. Яременко О. О. Соціальна політика: теоретико-методологічні основи дослідження процесів формування та ефективності реалізації: Монографія. Статті. Виступи. Інтерв'ю. / О. О. Яременко. – К.: Ін-т екон. та прогноз. НАН України; УІСД ім. Олександра Яременка, 2006. – 480 с.
15. Martin G. M. Social policy in the welfare state. – New Jersey: Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1990. – 256 p.

УДК: 314.18(477)

О. М. Соколова - аспірантка кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ДЕМОГРАФІЧНА ПОЛІТИКА:

ІСТОРІЯ ТА МОДЕЛІ РОЗВИТКУ В КРАЇНАХ СВІТУ

У статті представлено аналіз історії розвитку демографічної політики як системи заходів, що приймається державою з метою досягнення оптимального балансу між кількістю населенням та ресурсами, що необхідні для стабільного розвитку соціально-політичної системи. Автор розглядає загальні тенденції в еволюції розвитку моделей державних політик з початку виникнення державності до сьогодення.

Ключові слова: демографічна політика, історія формування державних заходів у сфері регулювання кількості та якості населення, моделі політики, соціальна політика.

ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА:

ИСТОРИЯ И МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ В СТРАНАХ МИРА

В статье представлен анализ истории развития демографической политики как системы мер, принимаемой государством с целью достижения оптимального баланса между количеством населения и ресурсами, которые необходимы для устойчивого развития социально-политической системы. Автор рассматривает общие тенденции в эволюции развития моделей государственных политик с начала возникновения государственности до современности.

Ключевые слова: демографическая политика, история формирования государственных мер в сфере регулирования количества и качества населения, модели политики, социальная политика.

DEMOGRAPHIC POLICY: HISTORY AND MODELS OF DEVELOPMENT IN THE COUNTRIES OF THE WORLD

The article presents the analysis of the history of demographic policy as a system of measures adopted by the state in order to achieve an optimal balance between the number of people and the resources that are needed for the sustainable development of socio-political system. The author considers the general trends in the evolution of development of the models of government policies since the beginning of statehood to the present.

Key words: demographic policy, history of formation of government measures in regulating the quantity and quality of population, policy models, social policy.

Будь-яке суспільство контролює власну чисельність. Необхідність підтримувати пропорції між